

שאלת קיטבג

בשלהי שנת 1883 התקיים בעיר וינה נשף חגיגי ביזמתה של אגודת סטודנטים יהודים, שהוקמה זמן קצר לפני כן בעידודו של הסופר פרץ סמולנסקין. הנשף, שהפך עם הזמן לאירוע המרכזי של האגודה, נערך בחג החנוכה והוקדש לפיאור גבורתם של המכבים. היה זה אירוע בעל משמעות מכוננת בהיסטוריה הציונית. הסטודנטים שנטלו חלק בהתכנסות היו ברובם ילידי מזרח אירופה, צעירים משכילים שביקשו לקומם מאשפתות את הכבוד היהודי הרמוס. סיפורי הגבורה וההקרבה של יהודה החשמונאי ואחיו סיפקו להם מוקד של הזדהות ושל גאווה קולקטיבית, שהפכו לימים לכוח מניע רב-עוצמה במפעל התחייה הלאומית (למותר לציין שנתן בירנבוים, אחת הרוחות החיות בהתרחשות, הוא שטבע את המושג "ציונות"). שמה של אותה אגודת סטודנטים היה 'קדימה'.

מאה עשרים ושלוש שנים מאוחר יותר, ביום 26 במרס 2006, ארגנה מפלגה ישראלית הנושאת שם זהה כינוס בחירות בצפון הארץ. אחד הדוברים הראשיים באירוע, השר מאיר שטרית, ניצל את ההזדמנות כדי להסביר במה, לדעתו, מתבטא ייחודה של מפלגת השלטון החדשה, שהתמקמה בנינוחות במרכז המפה הפוליטית. התשובה, כך טען, נעוצה בהתנתקות מכל האידאולוגיות. "יושבים כאן חברי מפלגת 'העבודה' לשעבר, חברי 'הליכוד' לשעבר, וחברים שלא היו במפלגות אחרות קודם לכן", אמר, על פי המדווח בעיתון ידיעות אחרונות. "כבר אין לנו קיטבגים עם מורשת של זאב ז'בוטינסקי או ברל כצנלסון על הגב. אנחנו מסתכלים רק לעתיד". וכדי להדגיש עוד יותר את הנקודה, הוסיף: "אנחנו לא אומרים טוב למות בעד ארצנו, אלא טוב לחיות בארצנו".

שטרית, פוליטיקאי מנוסה, ביקש בוודאי לקלוע בדבריו לרחשי לבו של ציבור בוחרים גדול. הצהרות דומות, מפורשות יותר או פחות, כבר הושמעו לא

אחת בידי סופרים, אמנים ועיתונאים, ויש להניח שהן משקפות גישה רווחת בחברה הישראלית. אין ספק: רבים נלאו מן האינטנסיביות המחניקה המאפיינת את החיים במקום טעון כל כך מבחינה פוליטית, דתית וחברתית; הם מייחלים למידה של נורמליות – או לפחות ל"שקט" – כמו לאוויר לנשימה, ומתנערים מן האמונות והרעיונות הגדולים שעיצבו מציאות מסוכסכת ואלימה כל כך. כפי שניתן ללמוד מתוצאות הבחירות האחרונות ומאחוזי ההצבעה הנמוכים שנרשמו בהן, יותר ויותר אזרחים מעדיפים לסגת ממעורבות בזירה הציבורית לטובת הסתגרות בבועה פרטית, שבה הם מבקשים לנהל חיי רווחה בורגניים. במחקר עב כרס שפורסם בשנת 2004 תחת הכותרת פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, דן הסוציולוג עוז אלמוג באריכות ב"כרסום בכוח המשיכה של האידיאליזם הציוני ושל תרבות הפטריוטיזם שהוא יצר". המגמה, טוען אלמוג, אינה הפיכה, "משום שאנו חיים בעידן שבו האישי, האינטימי והפרטי מקבלים עדיפות מוחלטת על פני הכללי, החברתי והשיתופי". ואם הלך הרוח הזה מבטא עייפות מצטברת מן הנטל המכביד של הציונות הישנה, האידיאולוגית וחמורת הסבר, הרי שהוא מסויג במיוחד כלפי המחיר האולטימטיבי שהיא תובעת – הקרבה עצמית, או, במילים אחרות, הנכונות "למות בעד ארצנו".

ובאמת, קשה להאשים את מי שנרתע מן הדרישה לוותר על היקר לו מכל, חייו שלו עצמו ואולי גם חיי יקיריו, לטובת אידיאה או ישות מופשטת כמו "לאום" או "מדינה". הרתיעה הזאת כמעט מובנת מאליה. ועם זאת, זניחת הקריאה להקרבה עצמית היא בגדר מותרות שאף מדינה, ובוודאי לא ישראל, אינה יכולה להרשות לעצמה. אפשר להתפלמס על התוקף המוסרי של הקריאה הזאת מנקודת מבטו של הפרט ואפשר לקונן על המחיר שהיא תובעת בחיי אדם יקרים מפז, אולם אסור להתעלם מן הנחיצות המוחלטת שלה לקיומה של המדינה היהודית בכלל, ובזמן הזה בפרט.

אומות רבות אימצו, בשלב כזה או אחר בתולדותיהן, מיתוסים של הקרבה עצמית הרואית, המשמשים לבניהן ולבנותיהן כמופת חינוכי. האמרה המיוחסת לטרומפלדור הנה למעשה גלגול מאוחר של המכתם הקלסי מפרי עטו של המשורר הרומי הורציוס "נעים ומכובד למות בעד המולדת". הומרוס כתב דברים דומים מאות שנים לפני כן ביצירתו האפית, האיילאדה: "ואיש אשר נפצע בכידון או בחץ, כי בא יומו בא מותו, ימות; כי אכן מה יאה ימות בגוננו על ארצו". הסופר אלכסנדר דיומא רומם את גבורת המהפכנים של 1848, אשר

עלו על הבריקדות בפריז ושרו על נכונותם למות למען צרפת, ואילו ארצות-הברית מקדשת את זכרו של הפטריוט האמריקני נתן הייל, שהוצא להורג בתלייה בידי הבריטים בשנת 1776 ושומר, שניות ספורות לפני שהחבל נכרך על צווארו, כי "חרטתי היחידה היא שיש לי רק את החיים האלה לתתם עבור המולדת".

זוהרם של מיתוסים לאומיים אלו הועם בעידן הנוכחי, ולא בכדי: הם אינם מתיישבים עם האתוס הליברלי והאינדיבידואליסטי, הרואה בשמירת זכויותיו של הפרט ובהבטחת רווחתו את האינטרס העליון של המדינה. ככלות הכול, אם המדינה קיימת אך ורק כדי לשרת את צורכי אזרחיה, הרי שאין לה סמכות לגיטימית לתבוע מהם – או אפילו לחנך אותם – להקריב הכל למענה. מובן שהם רשאים לעשות זאת מרצונם, אך ספק אם יבחרו לעשות כן אם יחיו בחברה המחדירה בהם את האמונה בקדימותו המוחלטת של היחיד על פני הכלל. אזרחים שיאמצו אתוס כזה לא יראו בעלילות גבורה של חלוצים ושל חיילים מקור להשראה, אלא שרידים למנטליות לאומנית רומנטית שאין לה מקום בחברה נאורה ומתקדמת.

כנגד הגישה הזאת, והלוגיקה התועלתנית העומדת מאחוריה, ראוי לחזור ולהדגיש כי הקרבה עצמית אינה עוד ערך קולקטיביסטי מיושן שפג תוקפו, אלא תנאי מכונן לעצם קיומה של קהילה מדינית ריבונית. הנקודה הוצגה במלוא חריפותה בידי הפילוסוף הגרמני הידוע גיאורג וילהלם פרידריך הגל, בחיבורו קווי יסוד לפילוסופיה של המשפט, שראה אור בשנת 1821. בין היתר, הגל מציע בחיבור זה הבחנה בין "החברה האזרחית", שבה פועלים הפרטים בשירות האינטרסים האנוכיים שלהם, ובין "המדינה", שבה מקבלים היחידים על עצמם את המחויבות לטובת הכלל. שתי צורות אלו של ארגון חברתי צריכות להתקיים בכפיפה אחת ולתמוך זו בזו, אולם אין לזהות את האחת עם השנייה. ואמנם, הגל מציין ש"תפיסת המדינה כחברה אזרחית גרידא שתכליתה הסופית היא הבטחת חייו ורכושו של היחיד" היא שגורמת למשל ל"רושם מסולף לחלוטין לגבי הדרישה להקרבה", שהרי "אי-אפשר להשיג ביטחון כזה על ידי הקרבת אותו הדבר שאותו הוא אמור להבטיח – בדיוק להיפך". המדינה, מדגיש הגל, היא יותר מציבור של פרטים; היא מהווה ישות אינדיבידואלית בפני עצמה, וקיומה זה מתאפשר רק במידה שאזרחיה נכונים לעתים לוותר מרצונם על סיפוק צורכיהם הפרטיים – ובמיוחד על ביטחונם האישי – למענה: "הקרבה עבור האינדיבידואליות של המדינה היא הקשר ההכרחי בין המדינה לכל חברה, ועל כן יש לראות בה חובה כללית". בניגוד להוגי דעות טוטליטריים, הגל לא

קידש את המדינה כערך מוחלט, אבל הוא הבין היטב שאת היחס המתקיים בינה ובין נתיניה אי־אפשר לצמצם למונחים הלקוחים מן הלקסיקון של החברה האזרחית.

מקרה המבחן הבולט של היחס הזה הוא המלחמה. בעתות שלום, כל אזרח צריך להוקיר את חייו ולשמור עליהם מכל משמר; אך בזמן לחימה, החייל, מעצם תפקידו, צריך לאמץ סדר עדיפויות אחר, הסותר לעתים את הדחף הבסיסי להישרדות. נכון, לוחמים עשויים להפגין עוז רוח בשדה המערכה מסיבות שונות – הרגלים שנרכשו באימונים מפרכים, החשש פן יצטיירו כפחדנים ואפילו, במקרים מסוימים, נטייה להרפתקנות – אבל המדינה אשר שלחה אותם להילחם עבורה אינה יכולה לסמוך על המניעים הללו לבדם. רק מסירות עמוקה לטובת הכלל, יהא זה הפלוגה, המשפחה או המולדת, רק מחויבות החורגת מתחשיבי התועלת האישית, יכולה להמריץ חיילים להסתער פעם אחר פעם על האויב, כשקליעים שורקים סביבם, תוך נטילת סיכון הגובל בהתאבדות (ולפעמים אף עובר את הגבול הזה).

מובן שהגנת המדינה היא רק אחת מן המטרות שבשמן מקריבים בני אדם את חייהם – ומן הסתם, אין היא הנעלה שבהן. אנשים מוסרים את נפשם למען אמונתם, למען ערכים נשגבים, למען זולתם, ובכל מקרה כזה הם מפגינים תעצומות נפש חריגות ומתגלים במיטבם או – אם הם עושים זאת תוך פגיעה מכוונת בחפים מפשע – במירעם. אבל מה שמייחד את המדינה היא העובדה שרק במסגרתה מקבלת ההקרבה העצמית צביון ממוסד; רק במסגרתה נתפסת הנכונות לווייתור טוטלי כזה לא רק כמחווה נעלה אלא גם כציווי מחייב, המקבל משנה תוקף בשעת חירום. מדובר בכורח מגונה, שאין מנוס ממנו: כל מדינה חפצת חיים נאלצת לתבוע, מפעם לפעם, קרבנות אדם.

לא מעט אנשים יתקוממו היום נגד הכורח הזה ואולי אף יתנערו מן הישות שאותה הוא משרת. אם המדינה היא מולך רעבתי שלמענו אנו מעבירים את בנינו באש, כך יאמרו בוודאי, כי אז כדאי להיפטר ממנה. חזונות אוטופיים כאלה כבר הולידו לא מעט אסונות פוליטיים וסללו את הדרך לעריצות או לאנרכיה. בעת הזאת, לטוב ולרע, אין עדיין תחליף של ממש למדינה (ואולי, בכל זאת, אין היא רק הרע במיעוטו) אך היא מתמודדת עם אתגרים הדורשים ממנה לבחון שוב את מהותה ואת גבולותיה. האתגרים הללו הם בעיקר מנת חלקו של המערב, אולם הם נוגעים בעצב החשוף של הוויית המדינה באשר היא – בכוחה להניע את בני האדם להגן עליה ולו גם במחיר הנורא מכל.

כמה אירוני שדווקא המערב, שרעיון ההקרבה העצמית חקוק בלבה של זהותו הנוצרית, נקט במהלך מחצית המאה האחרונה מאמצים רבים כל כך לעשות רעיון זה ללא-רלוונטי, להותירו מאחור, יחד עם הדתות הפוליטיות הישנות והאלימות. אבל המציאות, המתדפקת כיום על דלתו של העולם המערבי, אינה מניחה לו לשכוח. חברות השפע הליברליות של אמריקה ואירופה – וכמובן, זו של ישראל – ניצבות המומות מול אויב קנאי, דל באמצעים אך נחוש בדעתו, שאינו מהסס למסור את נפשו ברצון ובהתכוונות גדולה על מזבח הטרור. אירועי 11 בספטמבר 2001 הבהירו היטב מה מסוגלת חבורה קטנה של אנשים אשר אינם מחשיבים את חייהם שלהם לערך עליון לעולל למעצמה הכלכלית והצבאית הגדולה בתבל.

במלחמה בטרור ובמדינות הפורשות עליו את חסותן נהנה המערב מעליונות טכנולוגית כבירה, המאפשרת לו לחסוך בחיי חייליו. פצצות חכמות, טילי שיוט ומזל"טים מצוידים באמצעי לחימה מבצעים חלק ניכר מן "העבודה המלוכלכת" שעלולה הייתה לגבות מחיר כבד בנפש לו הוטלה על לוחמים בשר ודם. ועם זאת, ההצלחות המבצעיות שבהן מתפארים הגנרלים לא מרפות את ידיהם של הטרוריסטים, המוסיפים ליזום פיגוע אחר פיגוע ולשגר מתנדב אחר מתנדב למשימות התאבדות. מנקודת מבטם של אדריכלי הטרור ושלוחיהם, המערכה הזאת לא תוכרע באמצעות טכנולוגיה עדיפה, אלא על ידי המסירות למטרה וכוח הרצון – ובתחום הזה המערב סובל בעיניהם מנחיתות משוועת; שהרי, הבורגני השבע והמפונק, החושש לחייו ולרכושו, לא יוכל לעמוד לאורך זמן בפני הקנאי אחוז ההתלהבות, הנכון להקריב הכל למען אמונתו. בריאיון שהעניק לוושנינגטון פוסט לאחר הפיגוע הרצחני במלון פארק בנתניה במרץ 2002, הסביר אסמאעיל הנייה, המכהן היום כראש ממשלת הרשות הפלסטינית, מהו הדבר המעניק תקווה למחבלי החמאס. "כל מי שקורא עיתון ישראלי יכול להיווכח בסבלם", אמר על היהודים. "הם אוהבים את החיים יותר מכל עם אחר, ומעדיפים לא למות". העיתונאי האמריקני תומס פרידמן היה נסער מאוד למקרא הדברים הללו, שסתרו כל דוגמה ליברלית שבה האמין. "זה ממש חולני", כתב בטורו בנוי יורק טיימס. "הפלסטינים כה מסנוורים מהזעם הנרקסיסטי שלהם עד כי חדלו לראות את האמת הבסיסית שעליה מושתתת התרבות: קדושת חייו של כל אדם באשר הוא, ובוודאי שלך עצמך". האינטלקטואל הצרפתי ז'אן בודריאר הפגין הבנה מעמיקה יותר של התופעה, ובניגוד לפרידמן,

נמנע מן הזיהוי הגורף של ערך קדושת החיים עם התרבות באשר היא. בחיבור רוח הטרור, שכתב לאחר אירועי 11 בספטמבר, הסביר כי הטרוריסטים

הצליחו להפוך את מותם שלהם לנשק אבסולוטי נגד מערכת החיה מסילוק המוות, שהאידיאל שלה הוא איון המוות... וכל אמצעי ההרתעה וההרס הנם חסרי תועלת נגד אויב שכבר עשה ממותו נשק להתקפת נגד. "מה משנות ההפצצות האמריקניות! הגברים שלנו רוצים למות לא פחות משהאמריקנים רוצים לחיות!"

יש גרעין של צדק בתיאורו של בודריאר את המערב כמערכת היראה את המוות וחותרת לאיון, אולם זוהי סיטואציה חדשה יחסית; סיפורים על הקרבה עצמית של יחידים או קבוצות למען טובת הכלל הרי מלווים את ההיסטוריה של התרבות המערבית מראשיתה. בהתנגשות המתועדת הראשונה בין ציביליזציות שונות, זו של מלחמת יוון-פרס, היו אלו הלוחמים הספרטנים בהנהגתו של ליאונידס שמסרו את נפשם על הגנת ארצם, בקרב הגבורה שניהלו מול גייסות האויב המזרחי העדיפים לאין ערוך במעבר תרמופליי, בשנת 480 לפנה"ס. על המצבה שהוקמה לכבודם לאחר המערכה נחקק ביוונית: "הוי עובר אורח, בשר לספרטנים שכאן אנו שוכבים, נאמנים לחוקיהם". מאות שנים לאחר מכן יעיר המבקר והסופר הבריטי ג'ון רסקין שכתובת זו היא אוסף המילים הנאצל ביותר שנהגה אי פעם על ידי האדם. דורות רבים של בני נוער אנגלים, צרפתים, איטלקים, יוונים וגרמנים התחנכו לאורו של המופת שהנציחה. האם כבר נשתכח לחלוטין מלב?

לישראל יש, כמובן, מיתוסים הרואים משלה, עלילות גבורה המתפרשות על פני אלפי שנים – החל בסיפורם של המכבים, שהניפו את נס המרד בשלטון הסלווקי בארץ ישראל וכלה במורשת הקרב של צה"ל, המעלה על נס דמויות מופת דוגמת יהודה קן-דרור, אסא קדמוני ואביגדור קהלני – אבל הזמנים השתנו, השתנו עד מאוד. צעירים רבים מבקשים עדיין להתגייס ליחידות עילית, אולם, אם לקבל את דבריה של ההיסטוריונית יעל זרובבל, "המניעים להתנדבות זאת מבטאים מגמה אינדיבידואליסטית המדגישה שאיפה להגשמה עצמית יותר מאשר דבקות באידיאולוגיה של הקרבה למען מטרות לאומיות". המילים האחרונות המיוחסות ליוסף טרומפלדור איבדו מזמן את ההילה שנקשרה להן בשיח הציוני, והפכו למין קלישאה לאומנית חבוטה, טרף קל לציניות פוסט-מודרנית אפנתית; כל מי שחוזר ומשמיען ברצינות גמורה נחשד בפשיזם, או לכל הפחות באנכרוניזם מעורר גיחוך. אין פלא אפוא ששר בממשלת ישראל יכול לצאת

היום ולהכריז ללא היסוס כי אצלו, במפלגה, כבר לא אומרים "טוב למות בעד ארצנו".

אך ישראל היא מדינה במלחמה, מלחמה הניטשת לא רק בין סמטאותיה הצרות של ג'נין אלא גם בתודעתו של הציבור, ואין היא יכולה לזנוח בקלות כזאת את האתוס הציוני ההרואי, שחישל אותה לקראת עימותים קשים בעבר. החלומות על כינונה של חברה אזרחית שוחרת שלום ב"מזרח תיכון חדש", שבו יכול כל איש לשבת תחת גפנו ותחת תאנתו, עלו זה מכבר באש ועשן השמימה. זוהי המציאות המרה של חיינו כאן, ואין טעם להימלט ממנה אל מחוזות הפנטזיה הבורגנית; לכך בדיוק מצפים אויבי המדינה, הבזים לכושר העמידה של הציבור הישראלי. כל עוד נמשכת ההתקפה על עצם זכותם של היהודים להתקיים כאומה ריבונית, אין באפשרותם לחדול מהיות פטריוטים, המאמינים כי ככלות הכל ולמרות הכל, טוב למות בעד ארצם.

אסף שגיב

אייר התשס"ו / מאי 2006